TABIATNI ASRASH VA BARQAROR TURIZM RIVOJLANISHI: O‘ZBEKISTON HUDUDLARIDAGI EKO-RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH TAHLILI

Nazarova Mushtariy
Ilmiy yo‘nalish: Barqaror turizmni rivijlantirish va eko-resurslar

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.24214218***

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekiston hududlarining ekologik-turistik salohiyati, tabiiy resurslardan foydalanishning hozirgi holati hamda barqaror turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, tog‘, cho‘l, suv-botqoq, o‘rmon va madaniy-landshaft resurslarining turistik qiymati ochib beriladi. 2025-yilda mamlakatga turistik maqsadlarda 11,7 million nafar xorijiy fuqaro tashrif buyurgani, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar ulushining 2026-yil mart holatiga 15,7 foizga yetgani kabi rasmiy ma’lumotlar tahlil uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada ekologik sig‘im, tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish, mahalliy hamjamiyat manfaatdorligi, yashil infratuzilma, chiqindilarni kamaytirish va ekologik monitoring masalalari yoritilgan. Hududlar kesimida amaliy takliflar, natijadorlik indikatorlari hamda bosqichma-bosqich amalga oshirish mexanizmi ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *barqaror turizm, ekologik turizm, eko-resurslar, bioxilma-xillik, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, yashil iqtisodiyot, ekologik sig‘im, mahalliy hamjamiyat, turistik infratuzilma, O‘zbekiston.*

Abstract: *The article examines the ecological and tourism potential of Uzbekistan’s regions and the institutional and economic mechanisms for sustainable tourism development. It analyses protected natural areas, mountain, desert, wetland, forest and cultural landscape resources, and discusses visitor management, carrying capacity, community participation, green infrastructure, waste reduction and environmental monitoring. Official data on international tourist arrivals in 2025 and the share of protected natural areas as of March 2026 are used to frame the analysis. The paper proposes region-specific measures, performance indicators and a phased implementation model.*

Keywords: *sustainable tourism, ecotourism, ecological resources, biodiversity, protected areas, green economy, carrying capacity, local communities, tourism infrastructure, Uzbekistan.*

KIRISH

XXI asrda turizm jahon iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri sifatida xizmatlar eksporti, bandlik, hududiy rivojlanish va madaniyatlararo muloqotga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, turistik oqimning nazoratsiz o‘sishi tabiiy landshaftlarning degradatsiyasi, suv va energiya sarfining ortishi, chiqindilar to‘planishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi hamda mahalliy aholining turmush tarziga bosim kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Demak, turizmni rivojlantirish masalasi endilikda faqat tashrif buyuruvchilar sonini ko‘paytirish bilan emas, balki tabiiy kapitalni saqlash, resurs samaradorligi va mahalliy manfaatlar muvozanati bilan baholanishi zarur.

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© “**Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**

O‘zbekiston tarixiy-madaniy merosi bilan bir qatorda tog‘ tizmalari, cho‘l va dashtlar, daryo vodiylari, ko‘llar, to‘qayzorlar, o‘rmonlar, g‘orlar va noyob geologik obyektlarga ega. Ugam-Chotqol, Zomin, Hisor, Surxon, Nurota, Qizilqum, Quyi Amudaryo va boshqa tabiiy hududlar ekologik turizm, kuzatuv turizmi, piyoda va velosiped yo‘nalishlari, geoturizm, qushlarni kuzatish, qishloq turizmi hamda ilmiy-ma’rifiy sayohatlar uchun imkoniyat yaratadi. Biroq resurslarning mavjudligi o‘z-o‘zidan barqaror turizmni kafolatlamaydi: ularni muhofaza qilish rejimi, tashrif buyuruvchilar soni, transport, sanitariya, chiqindi va suv infratuzilmasi, gidlar malakasi hamda mahalliy boshqaruv tizimi o‘zaro uyg‘un bo‘lishi lozim.

Maqolaning dolzarbligi O‘zbekistonda turizm oqimining tez o‘sishi va ekologik siyosatning kuchayishi bilan belgilanadi. Milliy statistika qo‘mitasining dastlabki ma’lumotiga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekistonga turistik maqsadlarda 11,7 million nafar xorijiy fuqaro tashrif buyurgan; bu 2024-yilga nisbatan 46,8 foiz ko‘pdir. Shu bilan birga, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar maydoni 2024-yil martida 6,321 million gektar yoki mamlakat hududining 14,08 foizi sifatida qayd etilgan, 2026-yil 30-mart holatiga esa tegishli tizimdagi muhofaza hududlari ulushi 15,7 foizga yetgani haqida rasmiy axborot berilgan. Bu raqamlar tabiatni asrash va turizmni boshqarish masalalarini birgalikda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekiston hududlaridagi ekologik resurslardan samarali foydalanishning hozirgi holatini baholash, barqaror turizm rivojiga to‘sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash va ekologik, iqtisodiy hamda ijtimoiy manfaatlarni uyg‘unlashtiruvchi takliflarni ishlab chiqish. Tadqiqot obyekti O‘zbekistonning tabiiy-turistik resurslari va ular asosida shakllanayotgan turistik faoliyatdir. Tadqiqot predmeti esa eko-resurslardan foydalanish, muhofaza qilish va turistik mahsulotga aylantirish jarayonidagi tashkiliy, iqtisodiy va ekologik munosabatlardan iborat.

1. Barqaror turizm va ekologik turizmning nazariy asoslari

Barqaror rivojlanish tushunchasi iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy adolat va ekologik yaxlitlikni bir-birini inkor etmaydigan maqsadlar sifatida ko‘radi. Turizm sohasida bu yondashuv tabiiy va madaniy resurslardan hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirgan holda kelajak avlodlarning ulardan foydalanish imkoniyatini cheklamasdan foydalanishni anglatadi. Barqaror turizm faqat tabiat qo‘ynida dam olish bilan cheklanmaydi; u shahar, madaniy, ziyorat, tibbiy, gastronomik, qishloq va biznes turizmi faoliyatida ham ekologik mas’uliyat tamoyillarini qo‘llashni talab qiladi.

Ekologik turizm — tabiiy hududlarga mas’uliyatli sayohat qilish, atrof-muhitni muhofaza etishga hissa qo‘shish, mahalliy aholining farovonligini qo‘llab-quvvatlash va ekologik bilimni oshirishga yo‘naltirilgan turizm shaklidir. Shu sababli har qanday tabiat qo‘ynidagi sayohatni ekoturizm deb atash to‘g‘ri emas. Agar sayohat davomida chiqindi qoldirilsa, noyob o‘simliklar uzilsa, hayvonlar bezovta qilinsa yoki mahalliy jamoa iqtisodiy foyda olmasa, bunday faoliyat ekoturizmning mazmuniga mos kelmaydi.

Barqaror turizmni baholashda uchta o‘zaro bog‘liq mezon muhim: ekologik samaradorlik, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy-madaniy maqbullik. Ekologik samaradorlik suv, energiya va yer resurslaridan foydalanish, chiqindi hosil bo‘lishi, emissiya, yashash muhitining saqlanishi bilan o‘lchanadi. Iqtisodiy barqarorlik mahalliy daromad, ish o‘rinlari, mavsumiylikni kamaytirish, kichik

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© “**Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**

biznesning turizm zanjiriga qo‘shilishi bilan belgilanadi. Ijtimoiy-madaniy maqbullik esa mahalliy qadriyatlar, an’anaviy turmush tarzi, madaniy meros va aholining qaror qabul qilishdagi ishtirokini qamrab oladi.

Ekologik turizmning muhim nazariy kategoriyalaridan biri — hududning ekologik yoki rekreatsion sig‘imidir. U muayyan tabiiy obyektga ekologik muvozanat buzilmasdan, tashrif buyuruvchilar tajribasi pasaymasdan va mahalliy aholi manfaatlariga zarar yetmasdan qabul qilinishi mumkin bo‘lgan tashriflar miqdorini anglatadi. Sig‘im doimiy va barcha hududlar uchun bir xil raqam emas: mavsum, ob-havo, yo‘l holati, biologik ko‘payish davri, suv zaxirasi, yong‘in xavfi va infratuzilma holatiga qarab o‘zgaradi.

Shu nuqtai nazardan, ekoturistik hududlarni boshqarishda zonalashtirish yondashuvi qo‘llanishi maqsadga muvofiq. Qat’iy muhofaza zonalarida turistik faoliyat cheklanadi yoki faqat ilmiy va nazorat ostidagi tashriflarga ruxsat beriladi. Cheklangan foydalanish zonalarida belgilangan yo‘laklar va gid hamrohligida sayohat tashkil etiladi. Rekreatsiya zonalarida ekologik talablar asosida dam olish, axborot markazi, kuzatuv maydonchasi va kichik xizmat obyektlari joylashtirilishi mumkin. Bunday yondashuv tabiatni muhofaza qilish va turistik xizmat ko‘rsatish o‘rtasida amaliy muvozanat yaratadi.

2. O‘zbekistonda eko-resurslar va hududiy turistik salohiyat

O‘zbekiston tabiiy-geografik jihatdan rang-barang hududlardan tarkib topgan. Sharq va janubi-sharqda Tyanshan hamda Hisor-Oloy tog‘ tizmalari, markaziy va g‘arbiy qismlarda Qizilqum va Ustyurt cho‘l landshaftlari, Amudaryo va Sirdaryo havzalari, Aydar-Arnasoy ko‘llar tizimi, tog‘oldi adirlar, to‘qayzorlar va vohalar mavjud. Bunday xilma-xillik bir mamlakat doirasida tog‘, cho‘l, suv, o‘rmon, geologik va agroekologik turizm yo‘nalishlarini shakllantirish imkonini beradi.

Rasmiy turizm portalida Ugam-Chotqol milliy tabiat bog‘i, Zomin, Nurota, Surxon, Qizilqum, Quyi Amudaryo, Zarafshon, Kitob geologik qo‘riqxonasi va Jeyron ekomarkazi kabi obyektlar mamlakatning tabiiy turistik resurslari qatorida ko‘rsatiladi. Ularning har biri alohida ekotizim va turistik mahsulotni taklif qiladi: tog‘ sayrlari va trekking, qushlarni kuzatish, cho‘l landshaftlarini o‘rganish, geologik meros bilan tanishish, to‘qay ekotizimlarini kuzatish yoki noyob hayvonlarni muhofaza qilishga oid ma’rifiy dasturlar.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Orolbo‘yi hududi ekologik turizm uchun alohida ahamiyatga ega. Orol dengizining qurigan tubi, Ustyurt platosi, Sudochye ko‘li, Mo‘ynoq va Amudaryo deltasi ekologik o‘zgarishlarni anglash, cho‘l ekotizimlari va qushlar migratsiyasini kuzatish, ekologik ta’lim va ilmiy turizmni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq bu hududlarda suv tanqisligi, ekstremal harorat, uzoq masofalar, tibbiy va qutqaruv xizmatlarining cheklanganligi sababli tashriflar xavfsizlik va ekologik baholash asosida tashkil etilishi kerak.

Toshkent viloyati va tog‘li hududlar, xususan Ugam-Chotqol tizmasi, Chimyon, Beldersoy, Chorvoq atrofi va Piskom vodiysi dam olish, trekking, alpinizm, velosiped va tabiatni kuzatish turizmi uchun qulay. Biroq dam olish maskanlari zichlashuvi, transport oqimi, noqonuniy qurilish, suv havzalariga bosim va maishiy chiqindi muammolari ushbu hududlarda yuklama me’yorlarini

belgilashni talab qiladi. Tog‘ yo‘laklarida eroziyaning oldini olish uchun yo‘nalishlarni belgilash, piyodalar oqimini yo‘naltirish va mavsumiy cheklovlarni joriy etish muhim.

Jizzax viloyatidagi Zomin milliy tabiat bog‘i archa o‘rmonlari, tog‘ havosi, manzarali landshaftlar va rekreatsion imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Zomin hududida ekologik turizmni sog‘lomlashtirish, piyoda sayr, tabiat fotografiyasi va mahalliy mahsulotlar bilan bog‘lash mumkin. Bunda o‘rmon yong‘inlari xavfi, chiqindilarni olib chiqish, suv manbalarini muhofaza qilish va qurilishning landshaftga mosligi ustuvor masala bo‘lishi lozim.

Namangan viloyati va Farg‘ona vodiysi tog‘oldi hududlari, Chodak, Nanay, Pop, Chortoq, Kosonsoy, Yangiqo‘rg‘on va boshqa manzillar bilan ekologik, qishloq, gastronomik, hunarmandchilik hamda sog‘lomlashtirish turizmini uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega. Pop tumanidagi tabiiy hududlar, Chodak va Nanay tog‘oldi landshaftlari, Chortoqning tabiiy-sog‘lomlashtirish resurslari sayyohlik marshrutlariga kiritilishi mumkin. Biroq Farg‘ona vodiysida aholi zichligi, yer va suv resurslariga yuqori talab, transport tirbandligi va tabiiy hududlarning xo‘jalik faoliyati bilan tutashligi sababli ekoturizm kichik guruhlar, mahalliy gidlar va qat’iy chiqindi boshqaruvi asosida rivojlantirilishi zarur.

Farg‘ona viloyatida So‘x va Shohimardon tog‘li hududlari, Rishtonning an’anaviy kulolchilik manzillari, Oltiariq bog‘lari va adir landshaftlari tabiat va madaniyatni birlashtiruvchi marshrutlarni shakllantirishga yordam beradi. Andijon viloyatida Xonobod, Bog‘ishamol va tog‘oldi hududlari, suv omborlari atrofi rekreatsion turizm imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu hududlarda tabiatga yo‘naltirilgan sayohatni hunarmandchilik, mahalliy taomlar, bog‘dorchilik va qishloq turmushi bilan bog‘lash sayyohning hududda qolish muddatini uzaytiradi.

Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida tog‘, dasht va tarixiy-madaniy resurslar uyg‘unlashgan. Omonqo‘ton, Zarafshon vodiysi, Hisor tizmasi, Boysun, Baysuntog‘, Sangardak va To‘palang atrofidagi tabiiy manzaralar, g‘orlar, sharsharalar hamda etnografik meros tabiatga asoslangan turizm uchun salohiyat yaratadi. Bu hududlarda sayohat yo‘nalishlari mahalliy aholi uy-mehmonxonalari, hunarmandchilik va gastronomik xizmatlar bilan bog‘lansa, turistik daromadning hududda qolish ulushi ortadi.

3. Statistik ko‘rsatkichlar va ularning tahlili

Turizm bozorining o‘sishi ekologik resurslarga bo‘lgan talabni ham kuchaytiradi. Milliy statistika qo‘mitasining 2026-yil 16-yanvarda e’lon qilgan dastlabki ma’lumotiga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekistonga turistik maqsadlarda 11,7 million nafar xorijiy fuqaro tashrif buyurgan. Ko‘rsatkich 2024-yilga nisbatan 3,7 million nafarga yoki 46,8 foizga oshgan. Tashrif buyuruvchilarning asosiy qismi qo‘shni davlatlardan kelgani chegaradosh hududlar, qisqa muddatli sayohatlar va ichki turizm bilan integratsiyalashgan marshrutlarni rivojlantirish imkoniyatini ko‘rsatadi.

Ko‘rsatkich	Qiymat	Tahliliy izoh
2025-yilda xorijiy tashriflar	11,7 mln nafar	Turistik maqsadda kelgan xorijiy fuqarolar; dastlabki rasmiy ma’lumot

2024-yilga nisbatan o‘sish	46,8 %	Turizm oqimining tez kengayganini ko‘rsatadi
O‘sishning mutlaq miqdori	3,7 mln nafar	Qo‘shimcha tashriflar infratuzilma va resurs boshqaruviga talabni oshiradi
2024-yil mart: muhofaza hududlari ulushi	14,08 %	6,321 mln gektar deb e’lon qilingan ko‘rsatkich
2026-yil 30-mart: muhofaza hududlari ulushi	15,7 %	Rasmiy axborotda muhofaza tizimidagi hududlar bo‘yicha keltirilgan ko‘rsatkich

Mazkur ko‘rsatkichlarni talqin qilishda metodologik ehtiyotkorlik zarur. Xorijiy tashriflar soni turistlarning mamlakatga kirib kelish statistikasi bo‘lib, ularning barchasi ekologik turizm maqsadida kelganini anglatmaydi. Xuddi shuningdek, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar ulushi turizm uchun ochiq maydon degani emas. Aksincha, ushbu maydonning katta qismi maxsus muhofaza rejimiga ega bo‘lishi mumkin. Shu bois turistik siyosat tashriflar sonini muhofaza hududlari maydoni bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqqoslashga emas, balki ekologik sig‘im, biologik holat, tashriflar zichligi va infratuzilma sifatini birgalikda baholashga tayanishi kerak.

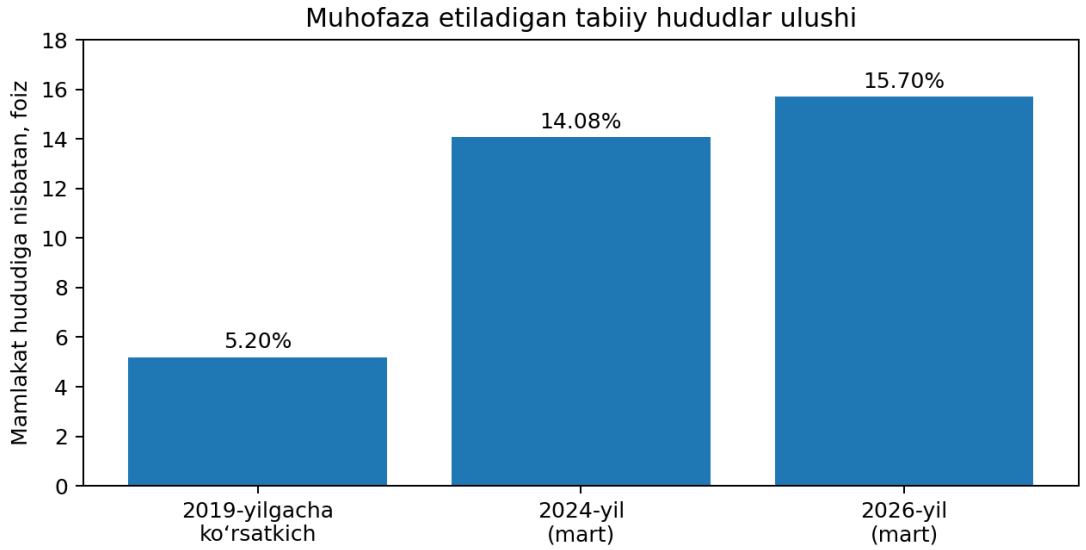

1-rasm. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar ulushi bo‘yicha ayrim e’lon qilingan ko‘rsatkichlar. Manba: O‘zbekiston Respublikasi Senati (2024) va Ekologiya sohasidagi rasmiy axborot (2026).

1-rasmdagi qiymatlar turli sanalarda e’lon qilingan rasmiy axborotlardan olingan. Ular muhofaza hududlarini kengaytirish bo‘yicha siyosiy yo‘nalishni ko‘rsatadi, biroq hisobot davri, hisobga olingan hududlar toifasi va metodologiya farqlari sababli to‘liq statistik qator sifatida talqin

qilinmasligi kerak. Ilmiy monitoringda bir xil metodologiya asosida shakllantirilgan Milliy statistika qo‘mitasi SIAT ma’lumotlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Statistik tahlilning yana bir muhim yo‘nalishi — turistik oqimning hududlar bo‘yicha taqsimlanishidir. Tashriflar asosan tarixiy shaharlar va yirik transport markazlarida jamlansa, tabiiy resurslarga ega chekka hududlar iqtisodiy foydadan yetarli darajada foydalanmasligi mumkin. Bunday tafovutni kamaytirish uchun Samarqand–Nurota–Aydarko‘l, Toshkent–Chimyon–Piskom, Namangan–Chodak–Nanay–Chortoq, Termiz–Boysun–Sangardak, Nukus–Mo‘ynoq–Ustyurt kabi ko‘p manzilli marshrutlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunda transport masofasi, mavsumiylik, xavfsizlik va ekologik sig‘im hisobga olinishi shart.

4. Eko-resurslardan foydalanishning huquqiy va institutsional asoslari

O‘zbekistonda tabiatni muhofaza qilish va turizm faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy asoslar bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda. 2019-yil 18-iyuldagi O‘RQ-549-son “Turizm to‘g‘risida”gi Qonun turizm sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi hamda turistik resurslardan oqilona foydalanish, turizmning barqaror rivojlanishi, turistik xavfsizlik, davlat va xususiy sektor hamkorligi kabi yo‘nalishlarni belgilaydi. Qonunda ekologik turizm turizm turlaridan biri sifatida e’tirof etilgan.

“Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida”gi qonunchilik tabiiy hududlarning maqomi, ulardan foydalanish rejimi, biologik xilma-xillik va noyob tabiiy obyektlarni saqlashning huquqiy mexanizmlarini belgilaydi. Muhofaza hududlarida turizm faoliyati hudud toifasi va rejimiga muvofiq tashkil etilishi lozim. Turistik infratuzilma qurilishi yoki yo‘nalish ochilishi tabiatni muhofaza qilish talablarini chetlab o‘tish uchun asos bo‘la olmaydi.

2025-yil 24-iyundagi Vazirlar Mahkamasining 385-son qarori turizm obyektlari va joylashtirish vositalarida atrof-muhitga salbiy ta’siri kamaytirilgan mahsulotlardan foydalanish hamda ekologik talablarga mos xizmatlarni rag‘batlantirishga qaratilgan. Qarorda bir martalik plastikdan foydalanishni qisqartirish, bioparchalanuvchi mahsulotlarga o‘tish, chiqindilarni kamaytirish va “Eng namunali yashil turizm obyekti” tanlovini o‘tkazish kabi yo‘nalishlar belgilangan. Bu hujjat mehmonxona, dam olish maskani, ovqatlanish korxonasi va boshqa turistik obyektlar uchun ekologik boshqaruv amaliyotini kuchaytirish imkonini beradi.

2025-yil 18-noyabrdagi PF-217-son Farmon asosida turizm sohasini boshqarish va rivojlantirish tizimini takomillashtirishga doir chora-tadbirlar belgilangan. 2030-yilgacha turizm sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 7 foizga yetkazish, xorijiy turistlar sonini 20 million nafarga olib chiqish va turizm xizmatlari eksportini 6 milliard AQSH dollaridan oshirish kabi maqsadlar e’lon qilingan. Mazkur maqsadlarga erishishda turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish va tabiiy hududlarda mas’uliyatli turizmni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

2026-yil may oyida ekologik toza hududlardan foydalanish tartibiga oid qonunchilikka kiritilgan qo‘shimchalar ekologik tizim barqarorligi va tabiiy landshaftlarni saqlash talablarini kuchaytirdi. Xususan, ekologik toza hududlarda tabiiy landshaft ko‘rinishini, yer osti suvlari holatini o‘zgartiradigan yoki muhofaza obyektlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan faoliyat turlariga cheklovlar

belgilangan. Oqova suvlarni tozalash, aylanma suv ta’minoti va ekologik ekspertiza talablari turizm obyektlari uchun ham dolzarbdir.

Huquqiy hujjatlarning amaliy samarasi ularning hududiy darajada ijro etilishi, monitoring, ochiq ma’lumotlar, mahalliy boshqaruv va tadbirkorlar bilan hamkorlikka bog‘liq. Shu sababli har bir ekoturistik manzil uchun hudud pasporti, ekologik holat ko‘rsatkichlari, tashrif buyuruvchilar limiti, ruxsat etilgan faoliyat turlari, chiqindi va suv boshqaruvi rejasi hamda favqulodda vaziyatlar protokoli ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

5. Asosiy muammolar va xavf omillari

Birinchi muammo — turistik oqimning ayrim mashhur tabiiy manzillarda haddan tashqari to‘planishi. Dam olish kunlari va bayramlarda transport, avtoturargoh, ovqatlanish va sanitariya infratuzilmasi yetishmasligi tabiatga bosimni kuchaytiradi. Yo‘laklardan tashqarida yurish tuproq eroziyasiga, o‘simlik qoplamining shikastlanishiga va hayvonlar yashash muhitining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchi muammo — chiqindilarni yig‘ish va olib chiqish tizimining yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganidir. Tog‘, ko‘l va cho‘l hududlarida chiqindini tashish xarajati yuqori bo‘lgani sababli ayrim joylarda plastik idishlar, oziq-ovqat qoldiqlari va boshqa maishiy chiqindilar to‘planadi. Chiqindi qutilarini o‘rnatishning o‘zi yetarli emas: ularni muntazam bo‘shatish, saralash, olib chiqish va qayta ishlash zanjiri tashkil etilishi zarur.

Uchinchi muammo — suv resurslaridan foydalanish samaradorligidir. Qurg‘oqchil iqlim sharoitida mehmonxona, restoran, basseyn, sug‘oriladigan yashil hudud va dam olish maskanlari suvga qo‘shimcha talab tug‘diradi. Suv ta’minoti cheklangan manzillarda turistik obyektlarni kengaytirish mahalliy aholi ehtiyojlari bilan raqobatga kirishishi mumkin. Shu bois suv auditi, kam sarfli jihozlar, yomg‘ir suvini yig‘ish, texnik suvdan qayta foydalanish va oqova suvlarni tozalash tizimlari zarur.

To‘rtinchi muammo — turizmni rejalashtirishda ekologik baholashning kechikishi yoki formal tus olishi. Ba’zan yo‘l, mehmon uyi, dam olish maskani yoki savdo nuqtasi qurilishi turistik talab asosida tez boshlanadi, lekin biologik xilma-xillik, geologik xavf, sel, ko‘chki, yong‘in va suv rejimiga ta’sir oldindan yetarli baholanmaydi. Natijada keyinchalik infratuzilmani qayta qurish yoki zararlarni bartaraf etish xarajatlari ortadi.

Beshinchi muammo — mahalliy aholining turizm qiymat zanjiridagi ishtiroki cheklanganligidir. Agar transport, ovqatlanish, gidlik, hunarmandchilik, uy-mehmonxona va mahsulot yetkazib berish xizmatlari asosan tashqi operatorlar tomonidan nazorat qilinsa, turizm daromadining katta qismi hududdan tashqarida qoladi. Bu esa mahalliy jamoaning tabiatni muhofaza qilishga bo‘lgan iqtisodiy rag‘batini pasaytiradi.

Oltinchi muammo — malakali ekologik gidlar, marshrut menejerlari va tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha tushuntirish ishlarining yetishmasligidir. Ekoturizmda gid faqat yo‘l ko‘rsatuvchi emas, balki ekologik xulq-atvorni shakllantiruvchi, xavfsizlikni ta’minlovchi va mahalliy tabiiy merosni ilmiy asosda sharhlovchi mutaxassis bo‘lishi kerak. Gidlar uchun biologik xilma-xillik,

birinchi yordam, xavfsizlik, chiqindi boshqaruvi va talqin metodikasi bo‘yicha qisqa kurslar tashkil etish lozim.

6. Eko-resurslardan samarali foydalanishning ustuvor yo‘nalishlari

6.1. Ekologik zonalashtirish va tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish. Har bir tabiiy manzilning ekologik sezgirligi xaritalashtirilib, qat’iy muhofaza, cheklangan tashrif va rekreatsiya zonalari ajratilishi kerak. Tashriflar soni mavsum va kunlar kesimida boshqarilib, zarur joylarda oldindan ro‘yxatdan o‘tish, vaqt oralig‘i bo‘yicha kirish va gid hamrohligidagi tashrif tizimi joriy qilinishi mumkin. Bu choralar sayyohlik tajribasini yaxshilash bilan birga tabiatga bosimni kamaytiradi.

6.2. “Iz qoldirma” tamoyilini amaliyotga joriy etish. Sayyohlar chiqindini o‘zi bilan olib chiqishi, belgilangan yo‘lakdan yurishi, o‘simlik va hayvonot dunyosiga tegmasligi, olov yoqish qoidalariga rioya qilishi, shovqinni cheklashi va suv manbalarini ifloslantirmasligi kerak. Ushbu qoidalar bron qilish jarayonida, yo‘nalish boshlanishida va gidlar tomonidan tushuntirilishi zarur.

6.3. Yashil turistik infratuzilma. Turistik obyektlarda energiya tejamkor yoritish, quyosh energiyasi, suvni tejovchi armatura, oqova suvlarni tozalash, chiqindini saralash, qayta ishlanadigan qadoqlar va mahalliy qurilish materiallaridan foydalanish rag‘batlantirilishi lozim. Tog‘ va cho‘l hududlarida infratuzilma ixcham, landshaftga mos va ekologik ekspertizadan o‘tgan bo‘lishi kerak. Avtomobillar oqimini kamaytirish uchun umumiy transport, elektr shuttle va piyoda yo‘laklari rivojlantirilishi mumkin.

6.4. Mahalliy hamjamiyatga asoslangan turizm. Qishloq aholisi uy-mehmonxona, mahalliy gidlik, milliy taomlar, hunarmandchilik, ot-ulov xizmati, bog‘dorchilik va tabiiy mahsulotlarni sotish orqali turizm qiymat zanjiriga jalb etilishi zarur. Mahalliy kooperatsiyalar va oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash daromadning hududda qolishini ta’minlaydi. Turizm rejalari mahalla, fermer, yoshlar va ayollar vakillari bilan muhokama qilinishi maqsadga muvofiq.

6.5. Raqamli monitoring va ochiq ma’lumotlar. Marshrutlar xaritasi, ruxsat etilgan tashrif vaqti, ob-havo, xavf darajasi, chiqindi punktlari, ichimlik suvi va aloqa qamrovi haqidagi ma’lumotlar yagona raqamli platformada jamlanishi mumkin. Sensorlar, fotoqopqonlar, dron kuzatuvi va geografik axborot tizimlari yordamida o‘simlik qoplami, hayvonlar harakati, yong‘in xavfi va tashriflar zichligi monitoring qilinadi. Bunda noyob turlar joylashuvi kabi sezgir ma’lumotlarning oshkor etilmasligi lozim.

6.6. Ekologik ta’lim va targ‘ibot. Maktab, oliy ta’lim, turizm kollejlari, gidlar, mehmonxona xodimlari va mahalliy tadbirkorlar uchun ekologik savodxonlik dasturlari ishlab chiqilishi zarur. Har bir manzilda qisqa axborot lavhalari, QR-kodli izohlar, mahalliy ekotizim va turlar haqida ko‘rgazmali materiallar bo‘lishi sayohatning ma’rifiy qiymatini oshiradi.

6.7. Mavsumiylikni kamaytirish va mahsulotlarni diversifikatsiya qilish. Tog‘ manzillarida yozgi trekking bilan bir qatorda kuzgi tabiat fotografiyasi, bahorgi gullash mavsumi va qishki madaniy dasturlar ishlab chiqilishi mumkin. Cho‘l hududlarida esa harorat yuqori bo‘lgan davrlarda kunduzgi faoliyat cheklanib, tonggi va kechki kuzatuv marshrutlari taklif etiladi. Bunday yondashuv infratuzilma yuklamasini yil davomida muvozanatlashtiradi.

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© “**Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**

7. Hududlar kesimida amaliy takliflar

Hudud	Ustuvor eko-resurs va yo‘nalish	Tavsiya etiladigan chora
Toshkent viloyati	Ugam-Chotqol, Piskom, Chorvoq, Chimyon	Tashrif sig‘imini belgilash, chiqindi va transport oqimini boshqarish, belgilangan trekking yo‘laklari
Jizzax viloyati	Zomin milliy tabiat bog‘i, archa o‘rmonlari	O‘rmon yong‘ini profilaktikasi, suvni tejash, tabiat talqini markazlari
Namangan viloyati	Chodak, Nanay, Pop, Chortoq, Kosonsoy	Qishloq va tog‘oldi ekoturizmi, mahalliy gidlar, oilaviy mehmon uylari, hunarmandchilik bilan integratsiya
Farg‘ona viloyati	Shohimardon, So‘x, adirlar, bog‘lar	Kichik guruhli marshrutlar, suv va chiqindi boshqaruvi, xavfsizlik va favqulodda aloqa
Andijon viloyati	Xonobod va tog‘oldi-rekreatsion hududlar	Suv havzalari atrofida ekologik zonalash, velosiped va piyoda marshrutlari
Samarqand viloyati	Omonqo‘ton, Zarafshon vodiysi, tog‘oldi qishloqlari	Tarixiy va tabiiy marshrutlarni bog‘lash, mahalliy mahsulot va gidlik xizmatlari
Qashqadaryo va Surxondaryo	Hisor, Boysun, Sangardak, To‘palang	Geoturizm, trekking, mahalliy etnomadaniy xizmatlar, qutqaruv va xavfsizlik infratuzilmasi
Qoraqalpog‘iston	Orolbo‘yi, Ustyurt, Sudochye, Mo‘ynoq	Ekologik ma’rifat, qushlarni kuzatish, issiq va suv tanqisligi sharoitida qat’iy tashrif protokoli

Namangan viloyati misolida ekologik turizmni hududiy turistik klaster bilan bog‘lash alohida istiqbolga ega. Chust, Pop, Chodak, Nanay, Chortoq va Kosonsoy yo‘nalishlari yagona mahsulot sifatida ishlab chiqilsa, sayyoh faqat bitta manzilga kelib ketmay, bir necha kun davomida turli tabiiy va madaniy resurslar bilan tanishishi mumkin. Masalan, Chustdagi hunarmandchilik va milliy madaniyat, Pop va Chodakdagi tog‘oldi landshaftlari, Nanaydagi qishloq turmushi hamda

Chortoqdagi sog‘lomlashtirish xizmatlarini birlashtirgan marshrut mahalliy iqtisodiyot uchun qo‘shimcha qiymat yaratadi. Biroq har bir manzilda chiqindi olib chiqish, suv ta’minoti, sanitariya va ekologik sig‘im bo‘yicha minimal standartlar joriy etilishi shart.

Farg‘ona vodiysi uchun umumiy yondashuv — tabiiy resurslarni hunarmandchilik, agro, gastronomik va sog‘lomlashtirish turizmi bilan bog‘lashdir. Bunday integratsiya sayyohning hududda qolish muddatini uzaytiradi, xizmatlar turini ko‘paytiradi va faqat tabiiy obyektga tushadigan bosimni kamaytiradi. Shu bilan birga, tabiiy manzillarga olib boruvchi yo‘llar, chiqindi yig‘ish va favqulodda vaziyatlarda tezkor yordam tizimi rivojlantirilishi kerak.

8. Barqaror turizm samaradorligini baholash indikatorlari

Barqaror turizm siyosatining natijasi faqat turistlar soni yoki turizm daromadi bilan o‘lchanmasligi lozim. Har bir manzil uchun ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy indikatorlar majmuasi ishlab chiqilishi zarur. Indikatorlar bazaviy holatni aniqlash, yillik maqsadlarni belgilash va natijalarni ochiq e’lon qilish imkonini beradi.

Yo‘nalish	Tavsiya etiladigan indikator	O‘lchash davri
Ekologik	Bir tashrif buyuruvchiga to‘g‘ri keladigan chiqindi miqdori (kg)	Oy/chorak
Ekologik	Turistik obyektlarda suv sarfi (litr/mehmon-kecha)	Oy/chorak
Ekologik	Saralangan va qayta ishlashga yuborilgan chiqindi ulushi (%)	Chorak
Ekologik	Belgilangan yo‘lakdan tashqarida qayd etilgan buzilishlar soni	Mavsum
Ekologik	Tanlangan indikator turlar yoki yashash muhiti holati	Yil
Iqtisodiy	Mahalliy yetkazib beruvchilardan xaridlar ulushi (%)	Yil
Iqtisodiy	Mahalliy aholiga yaratilgan doimiy/mavsumiy ish o‘rinlari	Yil
Iqtisodiy	Sayyohning hududda o‘rtacha qolish muddati	Chorak
Ijtimoiy	Mahalliy aholi qoniqish darajasi (so‘rovnoma)	Yil
Boshqaruv	Ekologik auditdan o‘tgan turistik obyektlar ulushi (%)	Yil

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© **“Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**

Indikatorlar bo‘yicha ma’lumotlar hududiy ekologiya bo‘limlari, turizm tashkilotlari, mahalliy hokimliklar, turistik obyektlar va ilmiy muassasalar hamkorligida yig‘ilishi mumkin. Ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlash uchun o‘lchash metodikasi, mas’ul tashkilot va hisobot davri oldindan belgilanadi. Masalan, suv sarfi mehmon-kecha birligiga nisbatan hisoblanishi turli hajmdagi mehmonxonalarni taqqoslash imkonini beradi. Chiqindi miqdorini faqat yig‘ilgan qoplar soni bilan emas, tortilgan massa va qayta ishlashga yuborilgan ulush bilan baholash lozim.

9. Taklif etilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm

Barqaror turizmni rivojlantirish uchun hududiy darajada “eko-turizm manzili boshqaruvi” modeli joriy etilishi taklif qilinadi. Uning tarkibiga mahalliy hokimlik, ekologiya organlari, turizm bo‘limi, muhofaza hududi ma’muriyati, mahalla, tadbirkorlar, transport operatorlari va ilmiy muassasalar vakillari kiritiladi. Ushbu platforma marshrutlarni kelishish, tashrif sig‘imini belgilash, sanitariya va xavfsizlik xizmatlarini muvofiqlashtirish, ekologik monitoring natijalarini ko‘rib chiqish hamda mahalliy manfaatlarni himoya qilish bilan shug‘ullanadi.

Moliyalashtirish manbalari sifatida davlat va mahalliy budjet mablag‘lari, xususiy investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik, grantlar, xalqaro ekologik fondlar va turistik xizmatlardan tushadigan maqsadli to‘lovlardan foydalanish mumkin. Muhofaza hududlarida kirish yoki gidlik xizmatlari uchun undiriladigan mablag‘larning bir qismi aniq va shaffof tartibda yo‘laklarni saqlash, chiqindini olib chiqish, tabiatni tiklash va ekologik ta’limga yo‘naltirilishi maqsadga muvofiq.

Turistik obyektlar uchun bosqichma-bosqich ekologik standartlar joriy etilishi kerak. Birinchi bosqichda suv va energiya sarfini hisobga olish, chiqindini saralash, bir martalik plastikni kamaytirish va xodimlarni o‘qitish kabi boshlang‘ich talablar qo‘yiladi. Ikkinchi bosqichda oqova suvlarni tozalash, qayta tiklanuvchi energiya, yashil xaridlar va ekologik audit tizimi rivojlantiriladi. Uchinchi bosqichda mustaqil sertifikatlash va ekologik samaradorlik ko‘rsatkichlarini ommaga e’lon qilish rag‘batlantiriladi.

Mahalliy tadbirkorlar uchun imtiyoz va qo‘llab-quvvatlash ekologik natijaga bog‘langan bo‘lishi lozim. Masalan, suv sarfini belgilangan me’yordan kamaytirgan, chiqindining katta qismini qayta ishlashga yo‘naltirgan, mahalliy ishchi kuchini jalb qilgan va ekologik auditdan o‘tgan obyektlarga o‘quv, maslahat, marketing yoki moliyalashtirish ko‘magini ustuvor berish mumkin. Bu yondashuv “yashil” talablarni faqat nazorat chorasi emas, balki raqobat ustunligiga aylantiradi.

10. Amalga oshirish bosqichlari va kutilayotgan natijalar

Bosqich	Muddat	Asosiy vazifalar	Kutilayotgan natija
I. Inventarizatsiya	0–6 oy	Eko-resurslar, infratuzilma, ekologik xavf va tashriflar bo‘yicha bazaviy ma’lumot to‘plash	Har bir manzilning ekologik pasporti va dastlabki sig‘im bahosi

II. Pilot loyihalar	6–18 oy	3–5 ta manzilda marshrut, chiqindi, suv, gidlik va raqamli monitoring tizimini sinash	Amaliy model, xarajat va natija ko‘rsatkichlari
III. Kengaytirish	18–36 oy	Muvaffaqiyatli tajribalarni boshqa hududlarga moslashtirish, kadrlar tayyorlash	Hududiy ekoturizm tarmog‘i va mahalliy bandlik o‘sishi
IV. Doimiy baholash	Har yili	Ekologik audit, indikatorlar, aholi va turistlar so‘rovi, ochiq hisobot	Tabiiy resurslarning holati va turizm sifati bo‘yicha muntazam nazorat

Taklif etilayotgan mexanizm amalga oshirilganda, birinchidan, turistik oqimning tabiiy hududlarga ta’siri nazorat qilinadi; ikkinchidan, suv, energiya va materiallardan foydalanish samaradorligi ortadi; uchinchidan, mahalliy aholi uchun qo‘shimcha daromad manbalari va ish o‘rinlari yaratiladi; to‘rtinchidan, O‘zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi ekologik mas’uliyatli manzil sifatidagi imiji mustahkamlanadi. Biroq natijalar avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi: ular moliyalashtirish, kadrlar, ma’lumotlar sifati va idoralararo hamkorlikka bog‘liq.

XULOSA

O‘zbekiston tabiiy-geografik xilma-xilligi, muhofaza etiladigan hududlari, tog‘, cho‘l, suv va o‘rmon ekotizimlari bilan ekologik turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Ushbu salohiyatdan samarali foydalanish turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, hududlarda bandlikni oshirish, kichik biznesni rivojlantirish va tabiiy merosni kelajak avlodlar uchun saqlashga xizmat qilishi mumkin.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, turizm oqimining tez o‘sishi bilan bir qatorda ekologik boshqaruv mexanizmlarini kuchaytirish zarur. 2025-yilda 11,7 million xorijiy fuqaroning turistik maqsadda tashrif buyurgani turizm iqtisodiy imkoniyatlari kengayayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar ulushining ortishi tabiatni saqlash siyosatining muhim yo‘nalishidir. Biroq muhofaza hududlari maydonining ko‘payishi turistik foydalanish huquqining avtomatik kengayishi emas; har bir faoliyat tegishli muhofaza rejimi va ekologik sig‘imga mos bo‘lishi lozim.

Barqaror turizmning asosiy sharti — ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy maqsadlarni yagona boshqaruv tizimida birlashtirishdir. Shu maqsadda hududlarni ekologik zonalash, tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish, chiqindi va oqova suv tizimlarini takomillashtirish, suv-energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, mahalliy hamjamiyatni qiymat zanjiriga jalb qilish va raqamli monitoringni rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilanishi kerak.

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© “**Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**

Namangan va Farg‘ona vodiysi misolida tog‘oldi, qishloq, agro, hunarmandchilik va sog‘lomlashtirish turizmini birlashtirgan marshrutlar hududiy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunda tabiiy manzillar kichik guruhli tashriflar, mahalliy gidlar, ekologik xulq-atvor qoidalari va zarur xavfsizlik infratuzilmasi asosida boshqarilishi maqsadga muvofiq.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, ekologik resurslar turizmning oddiy xomashyosi emas, balki mamlakatning uzoq muddatli tabiiy kapitalidir. Ularni asrash turizm rivojiga to‘sqinlik qilmaydi, aksincha, xizmat sifati, hududiy raqobatbardoshlik va kelajak avlodlar manfaatlarini ta’minlaydigan asosiy shart hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyuldagi O‘RQ-549-son “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/uz/acts/-4428097

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 24-iyundagi 385-son “Turizm obyektlari hamda joylashtirish vositalarida atrof-muhitga salbiy ta’siri kamaytirilgan mahsulotlardan foydalanish va ekologik talablarga muvofiq ko‘rsatiladigan xizmatlarni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. https://www.lex.uz/uz/acts/-7592507

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 18-noyabrdagi PF-217-son “Ekologiya va turizm sohalarida aholi talablariga tezkor javob bera oladigan boshqaruv tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-noyabrdagi PQ-348-son “O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish va turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. https://www.lex.uz/mact/-7851788

5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. 2025-yilda O‘zbekistonga 11,7 million nafar turist kelgan. 16.01.2026. https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66309-2025-jilda-zbekistonga-

6. O‘zbekiston Respublikasi Senati. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni himoya qilish bo‘yicha parlament so‘rovi yuborildi. 30.03.2024. https://senat.uz/post/post-1924

7. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. Ekologik toza hududlardan foydalanish tartibi kuchaytirildi. 15.05.2026. https://gov.uz/oz/eco/news/view/165971

8. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi. Yangi milliy tabiat bog‘lari tashkil etilishi va muhofaza hududlari to‘g‘risidagi axborot. 2026. https://gov.uz/oz/eco/news/view/150946

9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. “Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar” statistik ma’lumotlar to‘plami (SIAT). https://siat.stat.uz/data/1570/

10. O‘zbekiston milliy turizm portali. Ecotourism; National parks and reserves. https://uzbekistan.travel/en/c/national-parks-and-reserves/ ; https://app.uzbekistan.travel/en/v/ecotourism/

11. UNEP. Law No. ZRU-549 “On tourism” — legal overview. https://leap.unep.org/en/countries/uz/national-legislation/law-no-zru-549-tourism

12. IISD. Atrof-muhit holati to‘g‘risida milliy ma’ruza: O‘zbekiston. 2024. https://www.iisd.org/system/files/2024-03/uzbekistan-state-of-the-environment-uz.pdf

13. UN Tourism. Sustainable development. https://www.unwto.org/sustainable-development

14. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015. https://sdgs.un.org/2030agenda

15. Convention on Biological Diversity. Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework. 2022. https://www.cbd.int/gbf

© **Namangan davlat pedagogika instituti** | **Tabiiy fanlar kafedrasi**
© **“Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**